

ŞERH-İ BAHÂRİSTÂN'DA ŞEM'Î'YE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER THE CRITICS TO ŞEM'Î ON ŞERH-İ BAHÂRİSTÂN

İbrahim KAYA*
Ercan KORKMAZ**

Öz

Şerh-i Bahâristân, Mehmed Şâkir'in şerh vadisinde yazdığı iki eserden birisidir. Diğeri ise Mevlana'nın *Mesnevî*'sinin tamamına yaptığı şerhtir. *Bahâristân*'ın tamamına Mehmed Şâkir'den önce şerh yazan tek şahsiyet vardır. O da sayı bakımından oldukça fazla esere şerh yazan Şem'î'dir. Mehmed Şâkir *Bahâristân*'ı şerh ederken zaman zaman Arapça şiirlerin vezinleri ve aruz kalıpları hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler verir. Metot ve içerik bakımından başarılı bir çalışma olan bu eserde yeri geldikçe kendinden önce *Bahâristân*'a şerh yazan Şem'î düştüğü hatalar nedeniyle eleştirilmektedir. *Bahâristân*'a şerh yazmasalar da Sûdî ve Lâmi'î gibi bazı şârihlerin görüşleri de bu eserde eleştiri konusu yapılmaktadır. Bu çalışmada Mehmed Şâkir'in, Şem'î'ye yönelttiği eleştiriler değişik açılardan ele alınacak ve bazı sınıflandırmalar yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Mehmed Şâkir, *Şerh-i Bahâristân*, Eleştiri, Şem'î.

Abstract

Şerh-i Bahâristân is one of two works written in Mehmed Şâkir's description style. The other is the explanation of Mevlana's *Mesnevi*. There is only one person who wrote complete description for *Bahâristân* before Mehmed Şâkir, who wrote many explanation is Şem'î. Mehmed Şâkir, while explaining *Bahâristân* sometimes gives very detailed information about the rhythms of Arabic poetry and Aruz of Arabic poetry. In this work, which is a successful study of methods and content, he sometimes criticizes Şem'î for his mistakes in explaining the *Bahâristân*. Sûdî and Lâmi'î did not write an explaining for *Bahâristân*, but in this work, they are sometimes criticized. In this study, the criticisms that Mehmed Şâkir has directed to Şem'î will be addressed from different perspectives and some classifications shall be made.

Keywords: Mehmed Şâkir, *Şerh-i Bahâristân*, Critics.

Giriş

19. yy şârih ve şairlerinden olan ve *Şerh-i Bahâristân*, *Tercemânu'l-Ma'nevî fi Tercemeti'l-Mesnevî* ve *Dîvân*'ı dışında kayıtlarda herhangi bir eseri bulunmayan Mehmed Şâkir'in hayatı hakkında kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. Müellifin *Bahâristân*'a yazdığı şerh 1836 yılında basılmıştır. Sekiz Ravza'dan oluşan *Bahâristân*'ı şerheden bu eserin giriş kısmında hamdele ve salveleden sonra bu eseri niçin telif ettiğiyle ilgili bilgiler vermekte, daha sonra 'Kasîde der-Medh-i Pâdişâh-ı İslâm' başlığı altında dönemin padişahı Sultan II. Selim için yazılan onbir beyitlik bir şiir bulunmaktadır. Daha sonra bu şerhin *Hediyetü'l-'İrfân der-Şerh-i Bahâristân* diye isimlendirilmesinin sebebi söylenerek okuyuculardan eserde görülen kusurları düzeltmeleri rica edilerek onlardan kendisini hayır dua ile yâd etmeleri rica edilmektedir. *Bahâristân*'la ilgili *Sekiz Ravza* ve *Hâtîme* şerhedildikten sonra *Tezyîl* başlığı altında böyle bir işe teşebbüs etmesinin kendi gücünün fevkinde olduğunu, samimi dostların ısrarıyla böyle bir işe teşebbüs etmek zorunda kaldığını söyleyerek yine okuyuculardan hem bir Fatih hem de eserde görülebilecek hataları tashih etmeleri rica edilmektedir. Daha sonra *Mesnevî* başlığı altında 12 beyitlik bir şiir bulunmakta, hemen ardından *Münâcât* başlığı altında aynı vezinde 12 beyit daha ilave edilmekte, en sonunda da eserin telif tarihini gösteren *Târîh* başlığı altında 4 beyitlik bir tarih kıtası bulunmaktadır. Ayrıca eserin yazma nüshasında bulunmayıp matbu nüshada bulunan ve Molla Câmî'nin hayatı ve eserleri hakkında iki sayfalık bir kısım bulunmaktadır.

Türk Edebiyatında Mehmed Şâkir'den önce *Bahâristân*'a şerh yazan tek şahsiyet *Mesnevî*, *Hâfız Dîvânı*, *Bostân*, *Gülistân*, *Mantiku't-Tayr* gibi klasik eserlere zaman zaman şerh kategorisine sokulmayacak kadar kısa ve basit tercüme niteliğinde şerhler yazan Şem'î'dir. Şem'î'nin *Bahâristân* şerhi ile ilgili bir yüksek

* Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı ve İslam Sanatları Ana Bilim Dalı. El-mek: ibrahimkaya53@gmail.com

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. El-mek: ercankorkmaz1988@hotmail.com

lisans tezi¹ yapılmıştır. Bu tezde eserin tamamı değil, sadece 8 ravzadan oluşan *Bahâristân*'ın sadece 1. ve 2. Ravzalarının şerhi bulunmaktadır. Mehmed Şâkir'in Şem'î'ye yönelttiği eleştiriler bu tezdeki metinle karşılaştırılarak verilecektir. Bu kısımlar da sınırlıdır, çünkü eserin geri kalan 6 ravzasının şerhi bu tezde bulunmamaktadır.

Eleştiriler

Şerh-i Bahâristân'da 8 yerde Şem'î'nin ismi zikredilerek eleştirilmekte, 49 yerde 'şârih' kelimesi kullanılarak eleştiriler yapılmakta, 10 yerde ise ne Şem'î ne de şârih kelimesi kullanılmadan eleştiride bulunmaktadır. Böylece toplam 67 yerde Şem'î hedef alınmaktadır. Çünkü *Şerh-i Bahâristân*'a Mehmed Şâkir'den önce şerh yazan tek bir şahsiyet Şem'î olduğu için bütün bu eleştirilerin hedefinde Şem'î bulunmaktadır. 'Şârih' kelimesi kullanılan dört yeri eleştiri kategorilerinin dışında bırakmak gerekmektedir. Bunlar;

1. 'Pîç ber-pîç' ibaresinin hem övmek hem de yermek için kullanıldığı, hem Sûdî'nin hem de şârihin yani Şem'î'nin bu ibarenin bu iki anlamda kullanılmasıyla ilgili örnek beyitleri *Bostân*'dan delil olarak getirdikleri belirtilen yer. (Şâkir, 1249:143).

2. 'Ru'ûnet' kelimesine Şem'î'nin verdiği 'tekebbür' anlamı 'gerçi tettebbu' itdigimiz lügâde bu ma'nâ yokdur, lâkin 'âmme-i nâsın beyninde bu ma'nâ şây'idir.' denilerek onaylandığı yer. Mehmed Şâkir de bu kelimenin geçtiği cümlenin anlamında bu kelimeyi 'kibir ve nefsanîyet' olarak tercüme etmektedir (Şâkir, 1249:234).

3. Bir şiire 'şârihin verdiği anlamı veremedim' (Şâkir, 1249:373) diye bir kayıt düşülen yer. Metnin de müstehcen oluşu sebebiyle şârihin müstehcen ifadeler kullanması dolayısıyla Mehmed Şâkir onun verdiği anlamı tercih etmediğini belirtmektedir. Zaten bu şiirin geçtiği mutâyebe İsmâ'il-i Hâkimî tarafından neşredilen tenkitli *Bahâristân* metninde bulunmamaktadır. Bu kısım da eleştiri kapsamına dâhil edilebilir.

4. 'Muslihu'd-dîn mustafâ dimekdir deyü şârih ve *Gülistân* şerhlerinde Sürûrî ve emsâli yazmışlar. Hakîr bu itlâka vâkıf olamadım.' (Şâkir, 1249:542) diye Şem'î şerhinde ve diğer şerhlerde geçen bir bilgi hakkında konuya vakıf olmadığını belirttiği bir not.

Eserin hemen giriş kısmında kendisinin niçin şerh yazmaya teşebbüs ettiğini izah sadedinde genel bir eleştiri vardır. Bu eleştiride daha önce *Bahâristân*'a Şem'î tarafından yapılan şerhin eserin karanlık noktalarını aydınlatamadığı ve anlamın aydınlanması için yakılan mumun şiddetli fırtınalara benzeyen müşkil ve zor ibarelerde sönmüverdiği söylenmektedir. Bu kısım şerhte şu ifadelerle geçer:

'Her ne kadar Şem'î merhûm ol vâdide tek u pû itdiyse de şebistân-ı hayâlâtını gereği gibi rûşen idemediği kitâbıyla müberhendir. Bu lâlezâr-ı ma'ânide şiddet-i nesâyim sebebiyle şem'-i beyânı fûrûzân olmayup *kemâ huve 'aleyhi* (olduğu gibi, eskisi gibi, hiç yapılmamış gibi) bâkî kalmıştır.' (Şâkir, 1249:3).

Şem'î'nin Haklı Olduğu Yerler

Mehmed Şâkir tarafından Şem'î'ye yöneltilen eleştirilerde her zaman haklı olduğu söylenemez. Aşağıdaki iki yerde yöneltilen eleştirilerin biri bir cihette doğru kabul edilebilirse de diğeri için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

1.

Sabrem be-dil-i zi-gam-figâr âverdî

Hâbem be-du çeşm-i eşk-bâr âverdî (Şâkir, 1249:252).

Mehmed Şâkir beyitte 'be-dil-i zi-gam-figâr' şeklinde tamlama olarak geçen kısmı 'be-dil zi-gam-figâr' olarak okumakta ve bu kısmı tamlama olarak okuyan Şem'î'yi eleştirmektedir. Her ne kadar burada dil açısından tamlama olamayacağını söylese de Mehmed Şâkir bu ibareye 'gamdan yaralı gönlüme' şeklinde sıfat tamlaması olarak anlam vermektedir. Farsçada böyle ön ekle başlayan kelimelerle tamlama olamayacağı hususunda ise 'Dil lafzı gama muzâfdir dimiş şârih-i merhûm, lâkin zâ-i müfredde var iken izâfete mâni'dir. Her ne kadar zâ'id i'tibâr eylesek ta'bir mahallinde degildir.' (Şâkir, 1249:252) diye bir not düşülmektedir.

Mehmed Şâkir bu beytin geçtiği rubainin vezni hakkında açıklamalarda bulunurken 'Bu rubâ'î ahreb-i makbûz-i sâlim-i ebterdir ki **mef'ülü mefâ'ilün mefâ'ilün fa'** olur ki zihâfâtı beyân olındı.' diye söyler. Bu açıklamaya göre ibarenin '**be-dil-i zi-gam-figâr**' şeklinde okunması gerekmektedir. Çünkü ahreb kalıplarının tamamında ikince tefile açık hece ile başlamaktadır.

¹ AKAT, Davut (1999). *Şem'î Şerh-i Bahâristân: Giriş – Metin*, Yayınlanmış Yüksek Lisan Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Konunun aydınlanması için Mehmed Şâkir'in hakkında övücü ifadelerde bulunduğu Sûdî'nin böyle yapıların tamlama olup olmayacağı ile ilgili görüşlerine bakmak faydalı olacaktır. *Şerh-i Divan-ı Hafız*'da geçen

Mey hor ki sad **gunâh-ı zi-âgyâr** der-hicâb

Bihter zi-tâ'atî ki be-rûy u riyâ konend

beytiyle ilgili Sûdî şu bilgileri verir:

‘‘Acem günâh lafzını zi-âgyâra muzâf okur ammâ Rumîler sâkin okur, hâsılı mevsûfun sıfatına izâfeti kabîlindedir.’ (Kaya, 2013:916). Yani İranlılar ‘**gunâh-ı zi-âgyâr**’, Türkler ‘**gunâh zi-âgyâr**’ şeklinde okur.

Görüldüğü gibi Sûdî bu şekil tamlamaların İranlılar tarafından kullanıldığını söylemektedir. Dilin esas kullanıcıları tarafından böyle bir şeye onay verilmişse başka bir yoruma da gerek kalmamaktadır. *Hâfız Dîvânı*'nda geçen bu beyitte ‘gunâh’ kelimesinin ikinci hecesi aruzda birbuçuk hece sayıldığı için her iki okuyuşta vezin açısından bir problem bulunmazsa da *Bahâristân*'da geçen beyitte böyle bir durum söz konusu değildir ve vezin için mutlaka ‘**be-dil-i zi-gam-figâr**’ şeklinde okunması gerekmektedir.

Burada ‘gibi’ anlamına gelen ‘**çun**’ edatı ile yapılan tamlamaların *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'da onlarca yerde bulunduğunu söyleyip bir örnek göstermekle yetinelim:

Leb-i çun âteşes âb-ı hayât'est

Zi-âbeş âteşî der-mâ girifte'st (Kaya, 2013:1/152).

Bu beyitte geçen ‘leb-i çun âteş’ tamlaması ‘ateş gibi dudak’ anlamına gelmektedir. Beyit ‘mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün’ kalıbıyla yazılmıştır ve veznin doğru olabilmesi için tamlama şeklinde okunması gerekmektedir.

2.

Her ki binî ki bes ez-perverîş-i fakr û-râ

Der-saf-ı zinde-dilân nâm be-irşâd reved

Anlam: Her kimi nice fakr/ yoksulluk terbiyesinden yani çokça riyazet etmekten dolayı onun namının gönlü diri olan veliler arasında irşad ile meşhur olduğunu, yani namının mürşid olarak geçtiğini görürsen

Yâd-ı da'vâ be-ser-i û me-ber ey hâce me-bâd

Ki ezîn bî-edebî dîn-i tu ber-bâd reved (Şâkir, 1249:117).

Anlam: Sakın onlara karşı davaya kalkışıp edepsizlikte bulunma. Korkarım ki sen bu iddiaya kalkışman sebebiyle dinini yeke savurmuş olursun.

Eleştiri ilk beyitteki okumayla ilgilidir. İlk beyit merhûn olduğu, yani anlamca bir sonraki beyte bağlı olduğu için ikisi birlikte verilmiştir. İlk mısradaki geçen ve ‘bes ez-perverîş-i fakr’ şeklinde okunan kısma Mehmed Şâkir ‘nice fakr/yoksulluk terbiyesinden dolayı, yani çokça riyazet ettiğinden dolayı’ anlamını vermektedir. Şem'î ise ‘bes’ kelimesini ‘pes’ (Akat, 1999:72) olarak okumaktadır. Böyle okununca anlam ‘fakr terbiyesinden sonra, yani riyazet ettikten sonra’ şekline girmektedir. Bu şekilde okunmuş Mehmed Şâkir tarafından ‘Şârih bes yerine pes yazmış, bâ-yı ‘Acemle, ve ma'nâsını; Her kimi görürsün fakr perverîşinden ve riyâzet ve mücâhededen sonra dimiş, mahalle münâsib ma'nâ virmemiş. Sekâmeti sonra meydana çıkar, çok perhîz lâzımdır.’ (Şâkir, 1249:118-119) cümeleriyle eleştirilmektedir. Aslında Şem'î'nin verdiği anlam da doğru bir anlamdır. İki anlam arasındaki fark ‘riyazetten sonra’ ile ‘çokça riyazetten dolayı’ arasındaki farktır. İsmâ'îl-i Hâkimî tarafından neşredilen *Bahâristân*'ın tenkitli metninde de bu kelime Şem'î'nin okuduğu gibi ‘pes’ (Hâkimî, 1992:36) olarak bulunmaktadır.

I. Nüsha Tercihî İle İlgili Görüşler

Mehmed Şâkir yer yer *Bahâristân*'ın farklı nüshalarına atıfta bulunmakta ve onlarda bulunan farklı yazılış şekilleri hakkında bilgi vermektedir. Bazen Şem'î'nin tercih ettiği nüshayı beğense de genelde yanlış bulduğunu belirterek eleştirmektedir. Bazen de Şem'î'nin tercih ettiği nüshanın da anlam açısından doğru olduğunu, fakat nüshaların çoğunda bulunmadığı notunu düşer. Bazen de Şem'î'nin metne gereksiz müdahalesi sonucu oluşan hatalara dikkat çeker. Bunları kendi arasında dört başlık altında ele almak mümkündür.

1. Şem'î'nin Tercih Ettiği Nüshayı Beğenmesi

Bir yerde Şem'î'nin tercih ettiği nüshanın anlam bakımından daha doğru olduğunu, fakat bu nüshada bulunan şeklin yaygın nüshalarda bulunmayıp nadir bir şekil olduğundan dolayı itibar etmediğini söylemektedir.

Gerçi rûzî ez-kef-i hâce'st rûzî-dih Hudâ'st

Ber-ser-i rûzî-horân hoş nîst z'û minnet nihî (Şâkir, 1249:235)

Anlam: Her ne kadar rızkın efendinin elinde ise de gerçekte rızkı veren Allah'tır. Dolayısıyla senin elinden rızık yiyenlerin başı üzerinde **ondan yani bu nimeti ulaştırmandan dolayı minnet etmen** hoş değildir.

Şem'î şerhinde ikinci mısradaki geçen 'z'û/ondan' yerine 'ger/şayet' bulunmaktadır. O zaman anlam 'Senin elinden rızık yiyenlerin başı üzerine **şayet minnet edersen, yani yaptığın iyiliği başlarına kakarsan** bu hoş olmaz' şeklini almaktadır. Mehmed Şâkir bu nüshanın anlam açısından daha doğru olduğunu, fakat yaygın nüshalarda bulunmadığı için bu nüshayı tercih etmediğini 'Yanımızda bulunan nüshalarda z'û vâki'dir. Şârih ger yazmış, gerçi ma'nâ cihetinden esahdır, ammâ nâdir olduğundan i'tibâr eylemedik.' (Şâkir, 1249:235) cümleleriyle ifade eder.

2. Nüsha Tercih Hesusunda Bir Görüş Belirtmemesi

Nüshalarda anlamca birbirine yakın kelimelerin bulunması bazen problem oluşturmaz. Bunların bir kısmının müstensihler tarafından kaynak metinde bulunan kelimeyle değiştirildiği düşünülse bile metni yazan müellifin zaman içinde kendi metninde bir takım değişiklikler yaptığı da görülmektedir. *Şerh-i Bahâristân*'da herhangi bir görüş bildirmeksizin bu farklılıkların bahsedildiği yerler şunlardır:

1. 'Dilî ki der-vey heme yâd-kerd-i û bûd' ibaresinde geçen 'yâd-kerd' yerine Şem'î'nin yakın anlamlı kelime olan 'mihir' kelimesi bulunan nüshayı tercih etmesi 'Şârih yâd-kerd yerine mihir yazmış, muhabbet ma'nâsına' (Şâkir, 1249:92) cümlesiyle ifade edilmektedir.

2. İbarede üçüncü çoğul şahıs kipinde bulunan fiillerin ikinci tekil şahıs kipi olarak yazılması. Mesela Mehmed Şâkir'de geçen 'mâdem ki aç olmayalar eli ta'âma götürmeyeler, ya'nî uzatmayalar' şeklindeki yapı Şem'î şerhinde 'Mâdem ki aç olmayasın, ta'âma el uzatmayasın' (Akat, 1999:82) şeklini almaktadır. Mehmed Şâkir 'o da vecihdir' diyerek bu şeklin doğru olduğunu söylemektedir. (Şâkir, 1249:145).

3. Arapça 'vulidtu ene' cümlesinin Şem'î'nin tercih ettiği nüshada 'ene vulidtu' şeklinde yazılması. Mehmed Şâkir 'Şârih dahi bu nüshayı ihtiyâr itmişdir, lâ darare fihi huz mâ şî'te.' (Şâkir, 1249:182) cümlesinde geçen ve 'Bunda bir beis yok, dilediğini tercih edebilirsiniz' anlamındaki Arapça cümleyle her iki şeklin de doğru olduğunu belirtmektedir.

Üçüncü maddede geçen nüsha kelimesine mukabil ilk iki maddede nüsha kaydının bulunmaması Şem'î'nin ilk iki maddede gösterilen değişiklikleri metnin daha kolay anlaşılabilmesi için asıl metindeki kelimelerle değiştirebileceği ihtimalini de akla getirmektedir.

3. Tercih Ettiği Nüshayı Övmesi veya Şem'î'nin Tercih Ettiği Nüshayı Eleştirmesi

Bir ibarenin nüshaların çoğunda bulunması her zaman onun doğru olduğunu göstermeyebilir. Şârihin bu hususta dikkatli olması gerekir. Bazen farklı nüshalar anlam açısından doğru olsa da bazı nüshalar edebi sanatlar açısından daha zengin malzemeler bünyesinde barındırabilmektedir. Şârihin bunlara da dikkat etmesi gerekir. Mehmed Şâkir'in bu husustaki eleştirileri maddeler halinde verilecektir:

1.

Künyesi Ebu'l-Hüseyn iken *Bahâristân* nüshalarının çoğunda sehven Ebu'l-Hasan olarak yazılan Ahmed bin Muhammed isimindeki bir velinin künyesi Şem'î şerhinde de doğruluğu araştırılıp tahkik edilmeden bu sehiv aynen tekrar edilerek Ebu'l-Hasan (Akat, 1999:63) olarak yazılmaktadır. Hâlbuki Şem'î'nin böyle bir düzeltmeyi yapması beklenirdi. (Şâkir, 1249:82)

2.

'Eger pursî tama'-râ k'et peder kist' mısraı bazı nüshalarda ve Şem'î şerhinde 'Eger pursî tama'-râ mâderet kist' şeklinde yazılması da eleştirilmektedir. Her ne kadar böyle yazılmakta 'k'et' kelimesinin sonundaki zamirin 'peder' kelimesinin sonunda takdir edilmesi yani 'pederet' şeklinde düşünülmesi gerektiği gibi takdirlere ihtiyaç kalmasa da bu durum bu şiirden önceki mensur metinde geçen 'pederet kist' terkibine lafız bakımından zıt olacağını söylenilmekte ve 'mâderet' şeklinde yazılan nüsha eleştirilmektedir. (Şâkir, 1249:108) Mehmed Şâkir'in verdiği bu bilgiler Akat tarafından neşredilen *Şerh-i Bahâristân* şerhiyle örtüşmemekte orada da ibare 'ke't peder' şeklinde yazılmaktadır. (Akat, 1999:69). Mehmed Şâkir'in eleştirdiği diğer kısımların elimizde olan Yüksek Lisans tezinde bulunması², bu kısmın bulunmaması ile ilgili şu varsayımlar ileri sürülebilir. Ya Şem'î daha sonra metni kontrol ederken bunu düzeltmiş ve bu düzeltilmiş metinleri istinsah eden müstensihlerin nüshaları önceki nüshadan farklı olmuştur. Veya müstensihlerin bir kısmı Şem'î'nin sehivli ibaresine müdahale ederek metni düzeltmişlerdir.

² Davut Akat tarafından yapılan *Şerh-i Bahâristân* şerhi tezinde sadece ilk iki Ravza'nın şerhinin çeviri yazıya aktarıldığı yukarıda zikredilmişti.

3.

Şem'î'nin 'küfür kokusu duyuyorum' anlamına gelen 'râyiha-i küfr mî-şinevem' yerine 'küfür kokusu buluyorum' anlamına gelen 'râyiha-i küfr yâbem' (Akat, 1999:72) yazan nüshayı tercih etmesi de eleştirilmektedir. Bu hususta Mehmed Şâkir 'Bu bizim nüshamızdan dahi ma'nâ cihetinden min-vechin güzeldir. Ammâ bizim nüshamızda isti'âre ve teşbîh ziyâde bulunduğundan erbâbı 'indinde andan müreccahdır ve ekser nüshada böyle vâki'dir.' (Şâkir, 1249:117) diyerek kendi tercih ettiği nüshayı övmektedir.

4.

Mehmed Şâkir'in tercih ettiği nüshada 'Der-terşih-i hakâyık-ı şakâyık-ı dakâyık-ı hikem' şeklinde bulunan ibare Şem'î'nin tercih ettiği nüshada 'Der-terşih-i şakâyık-ı hikem u dekâyık'³ olarak geçmektedir. Mehmed Şâkir her iki nüshanın da anlamının aynı olduğunu söyledikten sonra 'lâkin bizim nüsha eblağdır, fenn-i isti'âre bilen 'indinde azhardır.' (Şâkir, 1249:123) diyerek kendi tercih ettiği nüshanın daha belîğ olduğunu söylemektedir.

5.

Şem'î'nin 'furûd âmed' (indi) yerine 'piyâde şud' (yaya oldu) yazması da 'yanımızda olan nüshalarda yokdur' ifadesiyle eleştirilmektedir. Bundan önce 'ez-esb' (attan) kelimesinin bulunması da 'indi' anlamındaki 'furûd âmed' nüshasının doğru olduğunu göstermektedir. Çünkü 'attan indi' denilir, fakat 'attan yaya oldu' denilmez. Anlaşılan Şem'î 'piyâde şud' fiilinin de 'indi' anlamında olduğunu düşünmektedir. Yine bu metnin devamında 'borcunu eda etti' cümlesinden sonra gelen ve bütün nüshalarda bulunan 'o atın üzerinde duruyordu' anlamındaki 'u vey suvâr îstâde bûd' ibaresinin yazılmamasını da 'Cemî' nüshalarda u vey suvâr îstâde bûd 'ibâreti vardır, illâ şârih-i merhûm vakıf olmamış.' (Şâkir, 1249:222) diyerek eleştirmektedir.

6.

Bir kısım nüshalarda 'mutenekkir' kelimesi yerine 'mutefekkir' (Şâkir, 1249:257) yazılması ve Şem'î'nin de bunu tercih etmesinin uygun olmadığını 'çendân münâsib degil' ifadeleriyle eleştirmektedir. Çünkü metinde Emevi halifelerinden Abdülmelik bin Mervan'ın oğlu halife Süleyman'ın oğlu olan halife İbrahim'in Emevi devleti yıkıldıktan ve yönetim Abbasilere geçtikten sonra kendi canını kurtarmak için sarayın damından inmesi ve Kûfe şehrinin merkezine tanınmayacak bir şekilde yani tebdili kıyafet ederek gitmesi anlatılmaktadır. 'Mutefekkir' yazan nüshaya göre düşünceli bir şekilde Kûfe şehrine gitmesi söylenilmiş olacaktır. Yakalanınca öldürülmesinin kesin olduğu bir durumda Emevi halifesinin yapacağı şey düşünceli olarak şehre gitmek değil, tanınmaması için kıyafetini değiştirerek şehre gitmek olmalıdır. Şayet sarayda kalsa durum kendisi açısından daha tehlikeli olacaktır.

7.

Bazen cümlelerin nerede bittiğiyle ilgili görüş müstensihlerin metne müdahalelerini netice verebilmektedir. 'Şiblî ona yani tabibe iman etmeyi teklif etti. O iman ettiği için Şiblî döşekten kalktı, üzerinde hastalıktan hiç bir eser kalmamıştı.' anlamına gelen 'Şiblî ber-vey îmân 'arza kerd. Çun vey îmân âverd Şiblî ez-pister ber-hâst u ber-vey ez-bîmârî eser nî.' ibaresi başka bir nüshada 'Şiblî ber-vey îmân 'arza kerd **vu vey** îmân âverd. Şiblî ez-pister ber-hâst u ber-vey ez-bîmârî eser nî.' şeklinde yazılmaktadır. Buna göre cümlelerin bitiş yeri farklı olduğu ve 'çun' yerine 'vu' edatı yazıldığı için anlam değişmekte ve 'Şiblî ona yani tabibe iman etmeyi teklif etti ve o da iman getirdi. Şiblî döşekten kalktı, üzerinde hastalıktan hiç bir eser kalmamıştı.' şeklini almaktadır. Mehmed Şâkir 'Ba'zı nüshada aşağıda gelecek **çun vey îmân âverd** yerine **vu vey îmân âverd** (Akat, 1999:14) vâki'dir, ya'nî tabîb dahi îmân getürdü dimek olur. Bu nüsha savâbdır. Zirâ yazdığımız nüshaya göre bu ma'nâyî siyâk ü sibâk karînesiyle gözetmeli, lâkin şârih-i merhûm bu nüshâyı ihtiyâr itdigidinden biz dahi anın isrince gitdik.' (Şâkir, 1249:71-72) diyerek Şem'î'ye uyararak birinci şekli yazdığını aslında ikinci şeklin daha doğru olduğunu söylemektedir.

4. Şem'î'nin Bahâristân Metnine Müdahalesi

Mehmed Şâkir'in Şem'î'yi eleştirdiği hususlardan birisi de onun bazen metinde olan bir kelimeyi yazmayıp gereksiz bir kısaltma yapması, bazen kendince metni daha anlaşılır kılmak için metne ilavelerde bulunmasıdır, bazen de nüshalarda bulunmayan bir şeyi yazmasıdır. Bu ilaveler şârihin kendi anlayışına göre yapıldığından anlam açısından yanlış da olabilmektedir.

1.

'Şeyh Ebu'l-Hasan-ı Harakânî kuddise sırruhu rûzî be-ashâb-ı hod goft: Der-'âlem çi bihter buved? Goftend: Şeyhâ, hem şumâ fermâyîd. Goft: Dilî ki der-vey heme yâd-kerd-i û bûd.' (Şâkir, 1249:91).

³ Bu kısım yüksek lisans tezinde 'Der-terşih-i şakâyık-ı dekâyık-ı hikem' (Akat, 1999:74) olarak geçmektedir.

Anlam: Şeyh Ebul-Hasan Harakânî bir gün sohbetinde bulunan arkadaşlara dedi: Dünyada en iyi şey nedir. Cevap olarak; ey şeyh, buyurun, siz söyleyin dediler. O da en iyi şey hiç Allah'ı unutmayan, her zaman onu zikreden gönüldür diye söyledi.

Şem'î metinde 'buved' kelimesini yazmayarak 'çi bihter' (Akat, 1999:65) (ne en iyi) şeklinde metni kısaltmış. Hâlbuki verdiği anlamdan bir haber edatı (-dir) takdir ettiği, yani 'çi bihter-est' veya 'bihter çist' diye düşündüğü anlaşılmaktadır. Burada metni gereksiz kısalttığı gibi devamında gelen 'goftend' (dediler) fiilinin başına ise 'mürîdân' (müritler) kelimesini eklemektedir. Bu ilavenin gereksiz olduğu açıktır. Çünkü 'goftend/dediler' fiili öznenin 'onlar' olduğunu göstermektedir. Ayrıca yukarıda 'kendî sohbetinde bulunanlar' ifadesi geçmektedir. Dolayısıyla o sözü söyleyenler meclisinde sohbetinde bulunanlar olacaktır.

2.

Başka bir yerde Şem'î'nin metinde geçen 'Râzî' kelimesinin yerine 'Eş'arî' (Akat, 1999:67) yazması da eleştirilmektedir. Çünkü *Bahâristân* nüshalarında 'Eş'arî' kelimesi bulunmadığı gibi Molla Câmî'nin *Nefahât* kitabında ve sair evliya menkıbelerini anlatan kitaplarda bu kelime hep 'Râzî' olarak geçmektedir. Mehmed Şâkir 'gâlibâ 'indinden yazmış.' (Şâkir, 1249:103) sözüyle bunu Şem'î'nin uydurmuş olabileceğini söylemektedir.

3.

'Kalktı ve bir soru sordu' anlamındaki cümlede 'kalktı' anlamına gelen 'ber-hâst' fiiline Şem'î'nin 'pây' (ayak) kelimesi ekleyerek 'ayağa kalktı' anlamına gelecek şekilde 'ber-pây hâst' (Akat, 1999:72) yazması da 'hayvanı gereksiz yerde cezalandırmak' anlamına gelen 'ta'zîb-i hayvân bilâ fâ'ide itmiş' (Şâkir, 1249:117) ifadesiyle eleştirilmektedir. Bu ilave de metni gereksiz yere uzatmak demektir.

4.

Şem'î'nin gereksiz metni uzattığını (bî-vech itnâb eylemiş) belirttiği bir yerde onun ekser nüshalarda bulunan 'istid'â-i iktisâr' yerine daha uzun bir yapıda olan 'istid'â kerd der-iktisâr kerden' (Akat, 1999:80) şeklini tercih etmesi, yine 'be-tekrâr-ı istid'â' yerine 'diğer bâr istid'â' (Şâkir, 1249:141) yazması da eleştirilmektedir. Bunlar anlamca birbirine yakın ifadeler olsa da Mehmed Şâkir nüshaların çoğunda bulunanı ve daha kısa ve veciz yapıda olanı tercih ettiğini söylemektedir.

5.

Ser-rişte-i rûziyem kef-i û'st

Me-psend ki ân şevêd burîde (Şâkir, 1249:225).

Anlam: Benim rızıkımın/ kismetimin sebebi onun elidir. O elin kesilmesini lâyık görme.

Şem'î'nin ikinci mısra da geçen ve 'lâyık görme, beğenme' anlamına gelen 'me-psend' fiili yerine 'bırakma' anlamına gelen 'me-gzâr' yazması Mehmed Şâkir tarafından 'öyle nüsha görmedik ve hem merhûm ma'nâ cânîbin külliyyen terk eylemiş.' (Şâkir, 1249:225) cümlesiyle eleştirilmektedir. O zaman ikinci mısra 'Bırakma ki o el kesilsin' anlamında olmaktadır.

6.

Mehmed Şâkir'in yanında bulunan nüshalarda olmayan bir ibare Şem'î'nin şerhettiği *Bahâristân* metninde bulunması dolayısıyla 'Resîde'i bâ-ân-çi resîde'i yerine yâfte'i ân-çi yâfte'i yazan bu nüshayı kanda bulmuş bilem. Zîrâ cemî' yanımızda olan nüshalar bizim yazdığımız gibidir.' cümlesiyle eleştirilmekte 'lâkin ma'nâ sahîhdîr.' (Şâkir, 1249:190-191) ifadesiyle de bu nüshanın anlam dikkate alındığında doğru olduğu belirtilmektedir.

7.

Bazen edatların anlamının doğru tespit edilememesi de metne gereksiz müdahaleyi netice verebilmektedir. Aşağıdaki beyitte bunun örneği görülmektedir.

Çun nîst der-tu menkasatî 'ayb-ı diğeri

Kerden be-ân ne kâ'ide-i merd-i bâ-huş'est (Şâkir, 1249:384).

'Çun' edatı 'gibi, madem, çünkü, -den dolayı, için, -dığı zaman' gibi oldukça farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Metinde bunlardan hangi anlamda kullanıldığının doğru tespit edilmesi bağlamdan yola çıkılarak tespit edilebilir ve bu durum metni doğru anlamak için önem arz etmektedir. Mehmed Şâkir'e göre birinci mısra da geçen 'çun' edatı 'gibi' anlamındadır. Dolayısıyla 'çun nîst' 'yok gibi, sanki yokmuşcasına' anlamında olur. Buna göre beytin anlamı:

Senden bir noksan ve kusur yokmuş gibi başkalarını noksan ve kusur sebebiyle ayıplamak akıllı adamın yapacağı iş değildir. Yani kendinde ayıp bulunurken başkalarını ayıplamak akıl kârı değildir.

Şem'î 'çun' edatını 'madem, için, -den dolayı' anlamında kabul edince o zaman anlam 'Madem sende kusur ve noksan yok veya sende kusur ve noksan olmadığı için' şekline girmektedir. Beytin anlamı da 'Senden bir noksan ve kusur olmadığı için başkalarını noksan ve kusur sebebiyle ayıplamak akıllı adamın

yapacağı iş değildir.' şeklini aldığı için tutarsız bir yapıda olmaktadır. Böyle düşünmek zorunlu olarak metne müdahaleyi yani metni tahrif etmeyi de beraberinde getirmektedir. Şem'î de bunu yapmış 'yoktur' anlamına gelen 'nîst' yerine 'vardır' anlamına gelen 'hest' yazarak beytin anlamını kendince düzeltmeye çalışmıştır. 'Hest' yazılınca beyit 'Madem sende de noksan ve kusur var. O halde başkalarını noksan ve kusur sebebiyle ayıplamak akıllı adamın yapacağı iş değildir.' anlamını kazanmaktadır. Bu şekilde yazılan beytin anlamı doğru olmakla birlikte *Bahâristân* metnine müdahale olduğu için 'Şârih **çun** teşbih olduğunu benzedemediğinden cemî' nüshâlara muhâlif **hest** yazmış.' (Şâkir, 1249:384) ifadeleriyle eleştiriye muhatap olmaktadır.

8.

Burada hem kafiye bilgisinin eksikliği ve hem de edatların anlamının doğru tespit edilememesi sonucu metne müdahale bulunmaktadır.

Merâ ân taşt-i zerrîn nîst **der-her** (der-hor)

Ki düşmen hûn-ı men bîned **bedû der**

Bedû; bâ harf-i zarf, mâba'dinde olan **der** bunu te'kiddir. (Şâkir, 1249:524)

'Ona' anlamına gelen '**bedû**' kelimesinin aslında 'be-û' olduğunu 'd' harfinin yardımcı ünsüz olarak getirildiğini burada hatırlamak gerekir.

Anlam: 'Bana ol altun legen lâyıık ve lâzım degil ki düşmen benim kanımı anda göre.' (Düşmanımın kanımı içerisinde göreceği altın legen bana gerekmez.) Mehmed Şâkir beyte anlam verdikten sonra 'Der-hor feth-i hâ ile olduğunu bilmeyen mısra'-ı sâinde **derû pur** demiş, 'aceb lâyıksız hor adam imiş.' (Şâkir, 1249:524) diyerek Şem'î'yi eleştirmektedir. Yani Şem'î beytin birinci mısraının son kelimesini '**der-hor**' olarak okuduğu için ikinci mısraın son iki kelimesinde de değişiklikler yapmış ve mısra sonundaki '**bedû der**' kelimelerini '**derû pur**' olarak okumak zorunda kalmıştır.

Farsçada bulunma eki görevinde olan ve isimlerin başına gelen 'der' edatı bazen ismin başında bulunan başka bir çekim ekini kuvvetlendirmek için isimlerden sonra da gelebilmektedir. Bu hususu bilmeyenler 'der' edatını gereksiz gördükleri için ya edatın yazılışını değiştirmekte veya bu edatı metinden kaldırmaktadırlar. Konunun aydınlanması için *Gülistân*'da geçen iki örneğe bakmak gerekmektedir.

Be-deryâ der menâfi' bî-şumâr-est

Eger hâhî selâmet der-kenâr-est

Sa'dî dillerde atasözü gibi dolaşan bu beytinde 'Her ne kadar denizde sayısız menfaatler/faydalar bulunsa da selamet istiyorsan kenarda dur.' demektedir. Bu beyitte geçen 'Be-deryâ der' ibaresi hakkında Südü 'Der, bâ mutazammın olduğu zarfiyet ma'nâsını te'kid ider.' (Yılmaz, 2012:190) şeklinde açıklamada bulunur. Bu cümleyle 'deryâ' kelimesinin başında bulunan 'be-' öneki 'harf-i sılâ' yani yönelme eki görevinde olduğu halde burada 'harf-i zarf' yani bulunma eki görevinde kullanıldığı ve 'deryâ' kelimesinden sonra gelen 'der' edatının da 'be-' önekini te'kid/kuvvetlendirmek için getirildiği ifade edilmektedir. Bu hususu dikkate almayanlar 'der' edatını 'menâfi' kelimesiye ilgili, dolayısıyla 'der-menâfi' şeklindeki yapının da 'menfaatlerde/faydalarda' anlamında olduğunu düşündükleri için bu edatı beyitten kaldırarak birinci mısraı 'Be-deryâ menâfi' bî-şumâr-est' şeklinde yazmaktadırlar. Böyle yazmakta anlam açısından bir problem olmasa da şiirin vezni bozulmaktadır.

Şem'î 'der' edatının böyle bir kuvvetlendirme görevi olduğunu dikkate almadığı için *Bahâristân*'da geçen beyitte bu edatı 'û' zamirinin başına getirerek kelimeyi 'der-û' şekline sokmakta ve birinci mısraın sonunda 'der-hor' olarak okuduğu kelimeyle kafiye olması için ikinci mısraın sonuna 'dolu' anlamına gelen 'pur' kelimesini eklemektedir.

Burada temas edilmesi gereken ikinci bir husus da şiirdeki kafiyelerin kulağa dikkat edilerek okunması hususudur. Önce Türkçe bir şiirle konuya bakalım:

Ben yürürem yane yane

Aşk boyadı beni kane

Ne âkilem ne dîvâne

Gel gör beni aşk neyledi

Yunus Emre'nin şiirinde geçen 'yana yana' ve 'kana' kelimelerinin üçüncü mısraın sonunda geçen 'dîvâne' kelimesiyle kafiye olabilmesi için 'yane yane' ve 'kane' olarak okunması gerekmektedir. Bilindiği üzere eski yazıda her iki şekil okunuşlar da aynı şekilde yazılmaktadır. Fakat şiir okuyanlar kelimenin geçtiği yeri dikkate alarak telaffuzda farklı şekilde okurlar ve şiirdeki musikinin korunmasına dikkat ederlerdi. Benzer durum Fars şiiri için de söz konusudur. Fars şiiri şerhlerinde mısra sonlarında gelen ve kafiye oluşturan kelimelerin nasıl okunması gerektiği hakkında zaman zaman hatırlatmalar yapıldığı görülmektedir. Söz gelimi şeyet ikinci mısra sonunda 'keş' kelimesi bulunuyorsa birinci mısraın sonundaki 'hoş' kelimesinin de 'heş' olarak okunması gerektiği şeklinde ifadeler bu tarz metinlerde karşımıza çıkar.

Yukardaki beyitte birinci mısra sonunda geçen 'der-hor' kelimesinin ikinci mısra sonunda geçen 'der' kelimesiyle kafiye oluşturabilmesi, daha doğrusu ünlünün de kafiye katkısında bulunabilmesi için 'derher' şeklinde okunması gerektiğini Mehmed Şâkir belirtmektedir. Anlaşılan o ki Şem'î böyle bir bilgi eksikliği cihetiyle ikinci mısram sonunda geçen 'bedû der' kısmını 'derû pur' şeklinde değiştirmekte ve 'Derhor feth-i hâ ile olduğunu bilmeyen mısra'ı sânde derû pur demiş, 'aceb lâıksız hor adam imiş.' (Şâkir, 1249:524) ifadesiyle Mehmed Şâkir tarafından eleştirilmektedir.

9.

İbarenin yanlış yazılması 'Be-râh-ı fushat-serây yerine râh-ı fushat be-serây diyen galat eylemiş.' (Şâkir, 1249:245) cümlesiyle eleştirilir.

10.

Bir kıtada geçen ve 'azat eden yani üzüntüden kurtaran öğüt' anlamına gelen 'pendî-i âzâde-dâr' tamlaması 'pendî-i âzâde-vâr' şeklinde yazıldığı için 'Âzâde-dâr yerine âzâde-vâr, vâv ile, [yazan] virdiği ma'nâdan varlığı ma'lûm olur.' (Şâkir, 1249:459) cümlesiyle eleştirilmektedir. 'Âzâde-vâr' ise 'azade gibi' anlamına gelmektedir.

11.

Mehmed Şâkir'in 'Rûzî ân merd ber-İskender der-âmed' yeklinde yazdığı metin Şem'î şerhinde kuvvetlendirme fonksiyonu olan 'der' edatı düşürülerek 'Rûzî ân merd ber-İskender âmed' (Akat, 1999:93) şeklinde yazılmaktadır. Böyle yazması Mehmed Şâkir tarafından 'der' lafzını zâ'id tutmuş.' (Şâkir, 1249:175) cümlesiyle eleştirilmektedir.

II. Anlamla İlgili Eleştiriler

Bu tarz eleştirileri bir kaç başlık altında ele almak mümkündür.

1. Cümlenin Öğelerinin Tespitiyle İlgili Eleştiriler

Hangi dilde yazılırsa yazılsın cümlenin öğelerinin doğru tespit edilmesi doğru anlam için son derece önem arz etmektedir. Öğeler yanlış tespit edilince anlamda da belirgin kaymalar meydana gelmektedir. Bununla ilgili örnekler şunlardır:

1.

Bir şiirin ikinci mısramında geçen 'reşk-i hûrân' Şem'î tarafından 'nükte' kelimesinin haberi/yüklemi olarak alınmıştır. Mehmed Şâkir'e göre 'reşk-i hûrân' tamlaması 'nükte' kelimesinin değil *Gülistân* kitabının haberi/yüklemi olması gerekmektedir. Şöyle der:

Şem'î merhûm mısra'ı sânde **reşk-i hûrân'ı nükte'**ye haber ma'nâsı virmiş. **Nükte** reşk-i hûr olmadığı ma'lûm-ı erbâb-ı nüktedir. Ammâ *Gülistân'a* **reşk-i hûr** ıtlâk olunur. (Şâkir, 1249:18)

2.

Bu eleştirinin daha iyi anlaşılabilmesi için hem beyti hem de Mehmed Şâkir'in verdiği anlamı zikretmek gerekmektedir.

'Ân'est döst-dâr ki her çend duşmenî

Bîned zi-döst biş şeved döst-dârter

Mahsûl-i Beyit: Muhibb-i sâdik ol kimsedir ki her ne kadar dostdan düşmenliği ziyâde görürse [daha] muhib olur, ya'nî ne kadar ezâ ve cefâ görür ise muhabbeti artar.' (Şâkir, 1249:69).

Şem'î'nin beyte verdiği anlam ve açıklamalar şöyledir: 'Dost-dâr odur ki her ne kadar ki dostundan düşmenlik göre, ziyâde dost-dârter ola. Biş bunda bâ-i 'Arabîyle ziyâde ma'nâsına ziyâde rûşendir, bâ-i Fârisî ile olmak câyızdır ki şeved reved ma'nâsına ola.' (Akat, 1999:60).

Buradaki görüşler Mehmed Şâkir tarafından 'Şem'î merhûm bu mahalde birkaç ma'nâ virmiş. Evveli ziyâde dost-dârter didiği âşikâre degil. Zirâ bişin hiç i'râbdan mahalli olmaz, oldığı sûretde dost-dârter lafzına bir yâ-i masdarî takdîr eylemeli, ziyâde dostluğu ziyâde olur demek olur, tekellüfe muhtâc. Ve ma'nâ-yı sâlisi ki biş'i bâ-i 'Acemiyle olmak câ'izdir dimiş. Hele bu ma'nâyı yanından virmiş.' (Şâkir, 1249:69) cümleleriyle eleştirilir.

Bu kısmı şu şekilde açıklamak mümkündür:

'Ziyâde' anlamındaki 'biş' kelimesi aslında 'düşmenlik/ duşmenî' kelimesine bağlıdır ve anlam 'Her ne kadar fazla düşmanlık görürse daha ziyade dost olur' şeklinde düşünülmelidir. Şem'î ise 'biş/fazla' kelimesini 'dost-dârter' kelimesine bağlamakta ve anlamı 'Her ne kadar düşmanlık görse de daha ziyade dost olur' şeklini almaktadır. Hâlbuki 'dost-dârter' kelimesinin sonunda zaten 'daha fazla' anlamını kelimeye katan '-ter' eki bulunmaktadır. O zaman anlam 'ziyade daha ziyade dost' şeklini alacağı için böyle bir tuhaf yapıdan kurtulmak için 'dost-dârter' kelimesinin sonuna bir masdar yâ'sı getirilmelidir. Böylece anlam 'daha dostluğu yani daha fazla dost oluşu ziyade olur' şeklinde olur ve önceki tuhaf yapıdan kısmen de olsa kurtulmak mümkün olabilir. Bunun zorlama bir yorum olduğu da Mehmed Şâkir tarafından

'tekellüfe muhtâc' ibaresiyle bildirilmektedir. Ayrıca beyitte geçen 'fazla' anlamına gelen 'biş' kelimesinin 'ön' anlamına gelen 'pîş' olarak okunmasının da mümkün olacağını Şem'î ifade etmektedir. Bu takdirde anlam 'Önceden düşmanlık görürse' şekline girer. Bunun bağlam düşünülünce tutarsız oluşu 'Hele bu ma'nâyı yanından virmiş.' cümlesiyle ifade edilir.

3.

Peyember ki der-'ahd-i Nûşîrevân
Be-ruh geşt çeşm u çerâğ-ı cihân

Mahsûl-i Beyit: Peygamber ki Nûşîrevân zamânında ya'nî anın vakt-i hükûmetinde vech-i sa'âdetiyle cihânın gözi ve çerâğı rûşen oldı. Ya'nî Nûşîrevân zamânında Hazret-i Fahr-ı Kâ'inat 'âlemi münevver eyledi, hâsılı dünyâyı teşrif eyledi.' (Şâkir, 1249:182-183).

'Nuşîrevan zamanında Hz. Peygamber, müberek yüzüyle (vech-i saadetiyle) yani doğumu ile dünyâyı şereflelendirmesiyle dünyanın gözü ve ışığı aydınlandı.' anlamındaki beytin ikinci mısraına 'Mübarek yüzüyle dünyanın gözü ve ışığı aydınlandı' yerine Şem'î 'Hz. Peygamber cihânın münevver çerâğı oldı' şeklinde anlam vermektedir. Bu anlam Mehmed Şâkir tarafından şu ifadelerle eleştirilir:

'Şem'î merhûmun virdiği ma'nâ 'aceb ne gûne beyitden münfehim ve rûşen olur? Şem'î'nin çerâğıyla ma'nâyı çeşm-i basîretle aramalı rûşen ola, zirâ mîsrâ'-ı sâniye cihânın münevver çerâğı oldı dimiş.' (Şâkir, 1249:183).

4.

Bir hakîm/bilge kişinin oğluna kahvaltı yapmadan evden dışarı çıkmamasının sebebini açıklamak için söylediği 'Çun gursine bâşi her âş u nân ki bîni ez-tabî'at-ı tu şehvet-i ân hîzed u be-âşnâyân ki nişîni tâmi'a-ı tu der-işân âvîzed.' (Şâkir, 1249:162) cümlesi *Şerh-i Bahâristân*'da şöyle tercüme edilir:

'Aç olunca gördüğün her ekmek ve yemeğe iştihan meyl eder. Yine aç olunca dostlarınla birlikte bir sofrada otururken sendeki hırs sebebiyle onlar utanırlar.'

Şem'î bu kısmın tercümesinde utanma fiilini arkadaşlara değil de yemeğe hırs ile atılana nispet ettirir ve o kişinin bu hırs ve açgözlülüğü sebebiyle utanacağını söyler. Hâlbuki yemeğe hırs ile atılan bir kişide utanma olamayacağı açıktır. Çünkü o kişi şayet utansaydı böyle bir fiile teşebbüs etmez, açgözlülükle ve oburcasına değil normal bir tarzda yemek yemesi gerekirdi. Mehmed Şâkir fiilin nispet edildiği kişinin Şem'î tarafından doğru olarak tespit edilmemesini 'Hacâleti sâhib-i tama'a isnâd iden ma'nâ-yı terkîb kendüden hacîl olmuş.' cümlesiyle eleştirmekte, bu cümleyi böyle tercüme eden birisinden ibarenin utanç duyacağını söylemektedir. Bu kısım Şem'î şerhinde 'Senün kuvvet-i tama'ın anlara ta'alluk eyler. Pes ol tama'dan anların huzurunda sana hacâlet lâzım gelür.' (Akat, 1999:89) şeklinde tercüme edilmektedir.

2. Metnin Yanlış Okunuşu Sebebiyle Anlamın Bozulması

Eski yazıda hareke bulunmadığı (ünlüler yazılmadığı) ve bazı harflerin iki ünsüzü göstermesi, elyazısında bazı harflerin farklı olarak okunabilme ihtimalleri metnin okuyuşuna etki etmekte ve dikkatsiz okuyucuyu yanlış sevk edebilmektedir. Bununla ilgili eleştirilerin bir kısmı şunlardır.

1.

Çu kereded şâh-ı 'âlem 'adl pîşe
Şevved âsâyîş-i kih mih hemîşe (Şâkir, 1249:142)

Mehmed Şâkir 'eyler' anlamına gelen 'kerded' fiilinin 'olur' anlamına gelen 'gerded' şeklinde de okunabileceğini, bu takdirde mısra sonundaki "'adl' ve 'pîşe' kelimelerinin bileşik sıfat olarak "'adl-pîşe' şeklinde düşünülmesi gerektiğini söyler. Bu takdirde bu bileşik sıfat 'adalet meslekli, yolu ve mesleği adalet olan' anlamına gelir.

Beytin anlamı şu şekildedir: Cihan padişahi adaleti meslek edinirse (veya adalet meslekli, ilkesi adalet olan biri olursa) küçük büyük herkesin asayiş ve huzuru devamlı olur.

Şem'î bu beytin ikinci mısraını 'Şevved âsâyîş-i geh geh hemîşe' (Akat, 1999:81) şeklinde okuyarak 'zaman zaman yani arada bir nadiren olan asayiş sürekli ve devamlı olur' şeklinde anlam vermektedir. Hem metnin tahrifi hem de anlamın bozulması sebebiyle 'Hele mâlâya'nî söylemiş, jâj-ı Bâkıl, belki andan dîn ve sâfildir. Cüz'î 'akla mâlik olan sekâmetin derk itdiği müsellemdir.' (Şâkir, 1249:142) şeklinde oldukça ağır ifadelerle Mehmed Şâkir, Şem'î'yi eleştirmektedir.

2.

Hâce ber-mâl-ı hod ân gûne rahîm-est u şefik
Ki be-çeşm-i şefekat mî-nigered der-heme çîz (Şâkir, 1249:355)

Anlam: Mal sahibi kendi malı üzerine o kadar merhmetli ve şefkatlidir, yani malı üzerine o kadar titrer ki her şeye yani malının bütün kısımlarına şefkat gözüyle bakar, onlara bir eksiklik ve zarar gelmesini asla istemez.

Bir sonraki beyit şöyledir:

Ger futed der-bere vu mîş-i vey endek hatarî
Be-fidâşân bi-dehed mâder u ferzend-i 'azîz

Anlam: Şayet onun koyununa ve kuzusuna ufak bir zarar gelirse malına olan hırsı sebebiyle annesini ve evladını fidye olarak bile vermekten çekinmez.

Şem'î birinci beytin ilk mısraın anlamını 'Hâce kendi hâli üzere ol kadar şefik ve rahîm degildir' şeklinde verir ve ilk mısrada geçen 'mâl' kelimesini 'hâl' olarak yazar. Tabii metne böyle yanlış anlam verilince metnin okunuşunda da bir takım problemlerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Eski yazı metinlerde metnin nasıl okunduğu ancak şârihin metne verdiği anlamdan yola çıkarılarak bilinebilmektedir. Çünkü bazı kelimeler birden fazla şekilde okunabilmekte, bir kelime parçalanarak iki ayrı kelime olarak veya iki kelime birleştirilerek tek bir kelime olarak da okunabilmektedir. Bu durumda metnin nasıl okunduğu şârihin veya mütercimnin metne verdiği anlamdan anlaşılabilir. Burada da cümle 'değildir' kelimesiyle bittiği için şârihin metinde bir olumsuzluk edatı düşündüğü anlaşılmaktadır. Mehmed Şâkir 'Şârih gâlibâ **güne** lafzını **ki û ne**'den muhaffef zann idüp' (Şâkir, 1249:355) cümlesiyle buna işaret etmektedir. Yani Şem'î 'güne' kelimesini 'k'û' ve 'ne' şeklinde iki kelime olarak okumaktadır ki bunun tutarsızlığı açıktır. Herhalde Şem'î bu kıtanın ikinci beytinde 'mal sahibinin malı için evladını ve anasını feda ettiği' bahsedildiği için onun kendi haline bakmadığını, kendisine önem vermediğini düşünmüş olmalı ki 'mâl' kelimesini 'hâl' kelimesine çevirmiş olmalıdır. Bütün bunlar Şem'î'nin metne nüfuz hususundaki başarısızlığını veya son derece aceleyle eseri telif ettiğini göstermektedir.

3.

Şâ'ir-i mubdi' menem hân-ı ma'ânî merâ'st

Rîze-hor-ı hân-ı men 'Unsurî vu Rûdekî (Şâkir, 1249:518).

Hâkânî yukardaki beyitte 'Yeni mazmun ve yeni tarz ortaya koyan şair benim. Anlam sofrası bugün benimdir, Unsurî ve Rûdekî ancak benim soframın kırıntılarını yiyen yani benim artıklarımıdan geçinen bir konumdadırlar.' demektedir.

İkinci mısrada geçen ve 'kırıntı yiyen' anlamında bileşik sıfat olan 'rîze-hor' kelimesi Şem'î tarafından 'rîze-hod' olarak okunmaktadır. Böyle okunan bir metne anlam vermek zorunlu olarak bir takım tuhaf yorumları da beraberinde getirir. Mehmed Şâkir 'Şârihin hâlini seyreyle ki rîze-hod dimiş, dâl ile, ve anı isbât için biraz mâlâya'nî jâj-ı Bâkıl söylemiş.' (Şâkir, 1249:5199 cümleleriyle bu tuhaf yorumları nakletmeden genel bir ifadeyle eleştirmektedir.

4.

El yazısı metinlerde birbirine karıştırılan kelimelerden birisi 'yaymak' anlamındaki 'neşr' kelimesi ile 'saçmak, dağıtmak' anlamındaki 'nesr' kelimesidir. 'Şin' harfi yazıda belirgin olarak görünmese bu harfin üç noktası 's' harfinin üç noktası ile karıştırılabilmekte ve iki farklı kelime ortaya çıkabilmektedir. Bunula ilgili şunlar söylenir;

'Neşr, nûn'un fethi ve şin-i mu'cemenin sükûnuyla, yaymak ya'nî tağıtmak ma'nâsnadır. Minhususinde Şem'î merhûm saçmak dimiş lâkin **neşr** ile **nesri** fark itmemiş.' (Şâkir, 1249:36).

3. Terimlerin Anlamının Bilinmemesi

Terimleri bilmemek metni tercüme edeni bir takım tuhaf tevellere ve zorlama anlamlara götürebilmektedir. Bununla ilgili eleştirilerin bir kısmı şöyledir:

1.

Çu nâled bi-dilî ez-sîne-rîşî

Buved yekser zi-nîş-i zulm-kîşî (Şâkir, 1249:142)

Anlam: Gönlü yaralı bir yoksul/ mazlum padişahın zulmünden inler ve feryad ederse bütün halk da mazlumun feryadından müteessir olup inlerler.

Şem'î'nin bu beyte verdiği anlam ve yaptığı açıklamalar şöyledir:

'Çünkü bir bi-dil bir sîne-rîşden nâle ide. Eyle olmakla pâdişâh zâlimliği nişinden bir uç olur.

Bi-dilden murâd derdmendir. Sîne-rîşden murad zâlimdir. Zübde-i kelâm budur ki; bir derdmende bir zâlimden zulüm irişmek ile pâdişâhın zâlimliğinden nişân ve eser peydâ olur. Yekser'de ser uç ma'nâsnadır. Çünkü bizi dil sînesinin mecrûhluğundan tâlih ide; bu vech dahi câyizdir. Lâkin bu vech üzere sîne-rîş'de yâ masdariye olup sîne-rîş'den murâd zâlim olmaz.' (Akat, 1999:81).

Bu beyitte geçen ve Mehmed Şâkir tarafından 'bir uğurdan, cümle âlem' şeklinde anlam verilen 'yekser' kelimesine Şem'î 'bir uç' anlamı vermektedir. Dolayısıyla Şem'î'nin ikinci mısraa verdiği anlam 'Eyle olmakla pâdişâh zâlimliği nişinden bir uç olur.' gibi garip ve tuhaf bir şekil almaktadır.

Ayrıca Şem'î'nin uzun uzun açıklamalar yapmamayı usul olarak kabul ettiği dikkate alındığında burada Zübde-i kelâm (sözün özü) diyerek boşuna yorulması da Mehmed Şâkir tarafından 'Beytin ma'nâsından biraz mâlâyâ'nî beyhûde söylemiş ve tatvîl mezâkî değil iken zübde-i kelâm diyü tatvîl-i kelâm eylemiş. Ol kadar ki sudâ' îrâs ider, iltifât olunmadan hazer ve ictinâb lâzımdır.' (Şâkir, 1249:143) cümleleriyle eleştirilmektedir.

2.

Bahâristân' da geçen 'girdâr' kelimesinin anlamı hakkında bilgi verilirken Şem'î'nin bu kelimeye Halîmî'nin verdiği 'saltanat' anlamını beğenmediğinden bu bileşik kelimenin terim anlamını değil de parçalarının anlamını 'tut tut' olarak ayrı ayrı vermesi de eleştiri konusu yapılmaktadır. (Şâkir, 1249:170).

3.

Mihrcân kelimesinin anlamı hakkında açıklamalarda bulunulurken Şem'î'nin bu hususta verdiği bilgiler nakledilmeden onların tutarsız ve saçma olduğu 'Şârihin kelâmı jâj-ı Bâkıl belki andan dîn ve sâfildir' (Şâkir, 1249:198) denilerek eleştirilmektedir.

4.

Âbem zi-kerem be-rûy-ı kâr âverdî

V'ez-mevc-i firâkem be-kenâr âverdî (Şâkir, 1249:252)

Mehmed Şâkir bir iş gönlün arzuladığı şekilde biterse İranlıların 'âb ber-rûy-ı kâr âmed' diye söylediklerini belirterek beyte şu şekilde anlam verir:

Anlam: Kereminden ve lütfundan beni muradıma kavuşurdun ve beni ayrılık dalgalarından kurtararak sahile çıkardın, yani beni sevgilime kavuşturmakla sevindirdin.

Şem'î dildeki bu kullanışı bilmediği için (şârih ıstılâhât-ı 'Acemden bi-haber olmağla) ibareyi motamot tercüme ederek birinci mısraya 'İşin yüzine âb getürdün, ya'nî beni 'ırz u vâkara irişdirdin' şeklinde anlam verir. Bu anlam Mehmed Şâkir tarafından 'Pek âbî söylemiş ve sudan ma'nâ virmiş.' (Şâkir, 1249:252) diye eleştirilmektedir.

5.

'Kendi efendisi nazarında yani huzurunda' anlamına gelen 'manzar-ı hâce-i hod' tamlamasında geçen 'manzar' kelimesine Şem'î 'kasr/saray' anlamı verdiği için eleştirilmekte 'lâkin biz vâkıf olmadık' ifadesiyle de böyle bir anlamın sözlüklerde bulunmadığı tariz yoluyla söylenmektedir. (Şâkir, 1249:289).

6.

Türkçede 'yazık' kelimesinin 'çok yazık' ve 'yazıklar olsun' ifadelerinde görüldüğü üzere iki farklı ve zıt anlamda kullanılması gibi Arapçada da 'veyhake' kelimesi hem merhamet/acıma hem de azap/öfke bildiren kelimelerdendir. Şem'î bu anlamların birisini tercih ettiği diğer ihtimali belirtmediği için Mehmed Şâkir tarafından eleştirilmekte ve Türkçede de 'Allâh cezâ vîrsün' ifadesinin böyle iki anlamlı olduğunu söylemektedir. (Şâkir, 1249:325).

7.

Yardımcı bir fiille oluşan bazı bileşik fiillerin oluşturduğu anlamın bilinmemesi de metni tercüme edenin yanlış anlam vermesine sebep olabilmektedir. Sözelimi 'zen kerden' fiili Farsçada 'evlenmek' anlamına gelmektedir. *Şerh-i Bahâristân'* da geçen ve 'çok evlen' anlamına gelen 'zenân bisyâr kon' ibaresi Şem'î tarafından 'zenlere çok eyle' şeklinde tercüme edilmektedir. Onun bu ifadeyi 'cinsel ilişkinin çok yapılması' anlamında düşündüğü anlaşılmaktadır. Bu durum Mehmed Şâkir tarafından 'Zenân bisyâr kon çok evlen, te'ehhül eyle dimekdir. Zîrâ zen kon evlen dimekden kinâyettir. Bu ıstılâhu bilmeyen zenlere çok eyle dimiş. Zâhir bu ki kesret-i mücâma'at ma'nâsına ahz itmiş.' (Şâkir, 1249:231) cümleleriyle eleştirilmektedir.

4. Kelimelerin Anlamının Doğru Tespit Edilmemesi

Kelimelerin farklı anlamlarından doğru olanın tercih edilmesi de metni anlamlandırmak için önem arz etmektedir. Bu tarz eleştirilerin geçtiği bir kısım yerler şunlardır:

1.

Bahâristân-ı men nâm ez-kesî yaft

Ki şâyed Sa'd bin Zengî gulâmeş

Mahsûl-i Beyit: Benim *Bahâristân'*ım bir kimseden nâm ve şân ve şöhrat buldı ki Zengî oğlu Sa'd ana bende olmaga lâyıkdır. (Şâkir, 1249:26)

Beyitte geçen 'nâm' kelimesi Şem'î tarafından 'şân ve şöhrat' değil de kendi aslı anlamında yani isim/ad anlamında alındığı için eleştirilmekte ve 'Bu beyitte nâm'ı ma'nâ-yı aslîsinde isti'mâl iden tekellüfe düşüp nâm alamamış.' (Şâkir, 1249:26) denilmektedir.

Şem'î beytin birinci mısraına 'Amma benüm Bahâristân'ım bir kimseden nâm buldı, yani bir kimsenün nâmına oldu.' (Akat, 1999:50) şeklinde anlam vermektedir.

2.

Mehmed Şâkir tarafından 'mu'temedler kabilesi ya'nî sâhib-i vefâ evlâdı' diye anlamlandırılan 'kabile-i mu'temedân' tamlamasına verilen 'zâhiren i'timada yaraya' (Akat, 1999:78) anlamı dolayısıyla böyle şerheden kişi 'kabilenin ma'nâsını bilir kabilden değil imiş.' (Şâkir, 1249:137) denilerek eleştirilmektedir.

3.

'Vey der-letâfet-i suhan u dikkat-i ma'ânî be-mertebe'ist ki biş ez-ân mutasavver nîst. Ammâ mubâlağa der-ân, şi'r-i vey-râ ez-heme selâset birûn burde vu ez-çâşnî-yi 'ışk u mahabbet hâlî **mânde**.' (Şâkir, 1249:544). (Kemâl-i Hocendî sözün letafeti ve mananın inceliği bakımından öyle yüksek bir mertebeye ulaşmıştır ki bundan yükseği tasavvur edilemez. Fakat sözlerindeki mübalağa şiirini selasetten uzaklaştırmış ve şiiri aşk ve muhabbet lezzetinden uzak **kalmıştır**.)

Bu ibarede geçen ve '**kalmış**' anlamına gelen '**mânde**' kelimesine Şem'î '**komuş**' anlamı vermektedir. Böylece öznesi 'şiir' olan 'şiiri aşk ve muhabbet lezzetinden uzak **kalmıştır**' cümlesi 'şiirini aşk ve muhabbet lezzetinden hâlî/ boş/ uzak **komuştur**/ bırakmıştır' şeklinde bir yapıya dönüşeceği için özne 'şiir' değil de 'mübalağa' veya 'Kemâl-i Hocendî' olarak düşünülmektedir. Herhalde Mehmed Şâkir öznenin Şem'î tarafından Kemâl-i Hocendî' olarak kabul edildiğini düşünmüş olacak ki onun kendi şiirini aşk ve muhabbet lezzetin uzak koymasının mümkün olamayacağını 'Mânde mâzîden kısımdır, kalmış dimekdir, komuş ma'nâsını virene kodurmaz dimeli' (Şâkir, 1249:544) cümlesiyle eleştirmektedir.

4.

Bu'l-'aceb rûy u gûne'i dârî

Kes bedîn rûy u gûne ne-tvân kerd (Şâkir, 1249:377).

Anlam: Sende öyle acayip bir çehre/yüz ve renk varki kimsede böyle bir yüz ve renk olması mümkün değildir.

'Kerden' fiili 'etmek, eylemek, yapmak' anlamına geldiği gibi 'olmak' yani 'şuden' anlamında da kullanılmaktadır. Bu beyitte ise 'olmak' anlamında kullanılmıştır. Şayet 'yapmak' anlamında kullanılsa o zaman ikinci mısra 'Kimse böyle yüz ve renge sahip olamaz' değil de 'Kimse böyle yüz ve rengi yapamaz' anlamında olur ki Şem'î'nin de böyle bir anlam verdiği anlaşılmaktadır. Metnin bağlamı dikkate alındığında bu anlamın yanlış olduğu tartışma götürmez. Mehmed Şâkir 'Kerdin şud ma'nâsına oldığın bilmeyen bu'l-'aceb ma'nâya tasaddî eylemiş.' (Şâkir, 1249:378) cümlesiyle 'kerden' fiiline olmak değil de yapmak anlamı verdiğiinden dolayı Şem'î'yi eleştirmektedir.

5.

Be-rûz-ı nîk-i kesân ârzû me-ber zinhâr

Besâ kesâ ki be-rûz-ı tu ârzûmend'est.

Anlam: Sakın başkalarının bahtiyarlığına imrenme. Çünkü çok kimseler var ki senin yaşadığın hayatı arzuluyorlar.

Şem'î bu beytin ikinci mısraında geçen 'kesâ' kelimesinin sonundaki elifi ünlem harfi olarak almaktadır. Dolayısıyla ikinci mısranın anlamı 'Ey kişi, çokları senin yaşadığın hayatı arzuluyorlar.' şekline dönüşmektedir. Mehmed Şâkir'e göre bu elif 'besâ' kelimesinin sonundaki elif gibi mübalağa bildirmektedir ve 'kesâ' kelimesi 'ne çok kimseler' anlamına gelmektedir. 'Besâ' kelimesi de 'ne çok' anlamına geldiği için 'kesâ' kelimesi bunu kuvvetlendirmek için gelmiş olmaktadır. 'Bunda da şârih **kesâ** elifine nidâ ma'nâsı virmiş, mahalli değil.' cümlesinde burada bu anlamın uygun olmayacağı belirtilmektedir. (Şâkir, 1249:460).

6.

Görkemli bir tarzda yolda yürürken arkasından yetişen ve ona kendisini öven üç beyit okumak için biraz durmasını söyleyen bir mecnun ile halife arasında geçen konuşmaları anlatan bir kıssada mecnun halifeden üç dirhem rica eder. Bu üç dirhemle ne yapacağını 'Merâ se direm 'inâyet kon, tâ rûgan u hurmâ hirem u sîr bi-horem.' cümlesiyle söylemektedir. 'Bana üç dirhem ver ki zeytinyağı ve hurma alayım ve karnımı doyurayım' anlamına gelen bu cümlede geçen 'sîr' kelimesi hem 'tok' hem de 'sarımsak' anlamına gelmektedir. Dolayısıyla 'sîr bi-horem' hem 'doyuncaya kadar yiyeyim', hem de 'sarımsak yiyeyim' anlamına gelebilmektedir. Mehmed Şâkir her iki anlamın da doğru ve uygun olduğunu belirttikten sonra ikinci anlamın yani 'sarımsak yiyeyim' anlamının daha uygun olduğunu 'Belki ma'nâ-yı sâni elyaktır, her ne kadar şârih ma'nâ-yı evvele zâhib oldıysa da' (Şâkir, 1249:255) cümlesiyle ifade ederek Şem'î'nin birinci anlamı yani 'tok oluncaya kadar yiyeyim' anlamını tercih ettiğini belirtir.

7.

Bir hikâyede geçen 'sâhib-i beyt' tamlaması bağlam düşünülünce hikâyede geçen beyitleri söyleyen kişi anlamında olması gerekmektedir. Çünkü daha sonra bu kişiye hür olup olmadığı sorulmakta o da kendisinin bende/ köle olduğunu söylemektedir. Şem'î ise bu tamlamanın hem 'ev sahibi' hem de 'okunan beyitlerin sahibi' anlamına gelebileceğini dolayısıyla 'beyt' kelimesinin ihâm yoluyla kullanıldığını söylemektedir. Mehmed Şâkir 'ihâm tarafeyne (her iki anlama) ma'nâda mesâğ var ise olur, bunda ise siyâkinda bende lafzı ihâma mâni'dir. Zirâ **bende** sâhib-i hâne olamaz.' (Şâkir, 1249:286) diyerek Şem'î'nin görüşünü kabul etmemektedir.

Müphem İfade Kullanmakla İlgili Eleştiriler

Şerhlerde veya herhangi bir eserin tecümesinde sıkça başvurulan hususlardan birisi şârih veya mütercimın metnin anlamını tam olarak anlamadığı yerleri kapalı ifadelerle geçiştirmesidir. Böyle yerlerde en azından metne verilen anlamın mütercim veya şârihin kendisini de tatmin etmediğinin belirtilmesi bilim ahlakının gereklerindedir. Fakat nedense büyük çoğunluk tarafından böyle bir itirafa veya özeleştiriyeye başvurulmaz da dikkatli değil de genel okuyucu kitlesi nezdinde kapalı ve yuvarlak ifadeler kullanmakla itibarlarına halel gelmeyeceği düşünülür. Hâlbuki beytin veya metnin hakkıyla anlaşılmadığını belirten ifadelerin metni okuyanın gözünde mütercim veya şârihin değerini eksiltmek şöyle dursun daha da artıracığı açıktır. Çünkü insanın bilmediğini söylemesi de bir erdemdir. Bu tarz eleştirilerden bir kısmı şunlardır:

1.

Ey ki ber-sifle mî-derî câme

Nâm tersem be-gurgiyet bi-reved

Mahsûl-i Beyit: Ey kimse ki sifle üzere câme yırtarsın, korkarım ki senin ismin kurdruk ile gider.' (Şâkir, 1249:131).

Beytin birebir anlamını verdikten sonra Mehmed Şâkir 'Ya'nî fukarânın câme-i derûnun yırtan ya'nî kalbin kıran, hâsılı hezl u istihzâ iden kimse, havf iderim ki ismin hâtır-şikenlikle iştihâr bulur, zâlim diyü meşhûr u mûta'âref olursun.' şeklinde açıklayıcı unsurları barındıran daha uzun bir anlam verir ve 'Gerçi bu beyitden zâhir olan ma'nâ; ey kimse ki zulüm ve cevri idersin, korkarım ki nâmın zâlimlikle meşhûr olur dimek evlâ ve enseb görünür, nitekim Şem'î dahi böyle dimiş, lâkin mahalle münâsib olmadığı 'azharu mine's-ş-şems ve ehyenu mine'l-ems' dir.' (Şâkir, 1249:132) diye eleştiride bulunur.

Şem'î'nin beyte verdiği anlam 'Ey kimse ki siflenin üzerinde câmesini yırtarsın ve ana cefâ idersin, havf iderim ki nâmın gurgilik ile gider, ya'nî zâlimlik ile meşhûr olursun.' (Akat, 1999:77) şeklindedir. Dolayısıyla Şem'î'nin yukarıda verilen kısımları atlayıp doğrudan kastedilen anlamı belirtmesi Mehmed Şâkir tarafından eleştirilmekte ve işin gerçeğinin böyle olduğu 'güneşten daha açık ve dünkü günden daha belirgin' anlamına gelen Arapça ibareyle ifade edilmektedir.

2.

Şâh âyîne'st her çi hemî-binî enderû

Pertev fikende kâ'ide-i kâr-bâr-ı tu'st (Şâkir, 1249:171)

Bu beyit birinci beytin açıklaması ve orada bahsedilen hükmün gerekçesi olarak zikredildiği için bu beytin daha iyi anlaşılması için birinci beytin anlamını gözönüne almak gerekir. Birinci beyitte anlamı şu şekildedir: Padişahın âdil olmasını istersen sen de kendi hükmünün geçerli olduğu işlerinde âdil ol. Yani yapılması senin elinde olan işleri âdil olarak yap ki padişah da âdil olsun ve zulmetmesin.

Bu beyitte ise şöyle denilmektedir:

Padişah bir ayna gibidir. O aynada görünen/ yansıyan her şey aslında senin yaptıklarındır. Sen zulüm yaparsan padişahın zulüm görürsün, sen âdil olursan padişahın adalet görürsün.

Şem'î beyte 'Şâh âyinedir. Her ne ki görürsün, senin ahvâlinin kâ'idesi anda pertev bırakmış ve mün'akis olmuştur. Enderû'nun ma'nâsı musrâ'-ı sâniye kayd olındı.' (Akat, 1999:92) şeklinde anlam vermektedir. **Enderû** birinci musraya ait düşünülürse 'onda gördüğün her şey' ikinci musraya ait düşünülürse 'senin hallerin onda pertev bırakmış' şeklinde olmaktadır.

Anlamdaki muğlak ve kapalı ifadeler Mehmed Şâkir tarafından tasvib edilmemekte ve 'Şârih-i merhûm bu beytin ma'nâsına vâsil olmadığı virdiği ma'nâdan ma'lûm-ı zevi'l-'ukûldur.' denilerek Şem'î eleştirilmektedir.

Metne Başka Yerden Şiir İlave Edilip Şerh Edilmesi

Şerh geleneğinde şârihlerin metni veya şiiri şerh ederken başka kaynaklardan metin veya şiirleri alıntıladıkları sıkça görülen bir husustur. Bu alıntılar şerhedilen metindeki kelimeleri açıklamaya yardımcı olur, aynı zamanda şârihin bilgi ve birikimini gösterir ve okuyucunun konuya daha ayrıntılı olarak bakmasına katkıda bulunur. Genellikle bu iktibas edilen kısımlar asıl metinle karıştırılmaması için

şerhedilmez, sadece şiirin metni yazılır. Şem'î şerhi bu gelenekten bazı noktalarda ayrılır. O iktibas ettiği metni de şerh eder. Şayet okuyucu şerhedilen metni bilmiyorsa iktibas edilen kısımların da şerh edilen metinden olduğunu zannedebilir. Söz gelimi Şem'î'nin *Bahâristân* şerhini okuyanların şayet önlerinde *Bahâristân* metni bulunmazsa Şem'î şerhindeki hariçten iktibas edilip şerhedilen şiirlerin *Bahâristân* metninde bulunduğunu zannetmemeleri için hiç bir sebep yoktur. Benzer durum Şem'î'nin *Gülistân* şerhinde de bulunmaktadır. Orada da yeri geldikçe başka şairlere ait şiirler metne dâhil edilip şerhedilmektedir. Şem'î bu şiirlerin ana metinden olmadığına dair herhangi bir not da düşmez. Onun okuyucuyu yanıltabilen bu özelliği Sûdî tarafından 'Mezkûr kıt'adan sonra *Gülistân*'a hâricden bir kıt'a ilhâk idüp şerh eyleyen ma'tûh bunun gibi tasarrufları dâhil-i ma'rifet zann ider fehm olunur. Böyle ise *bi'se'z-zannu ve bi'se'l-fehm.*' (ne kötü bir zan ve ne kötü bir anlayış) (Sûdî, 1293:250) şeklinde oldukça sert bir üslupla eleştirilir.

Bahâristân şerhinde de bu tarz başka şiirlerin metne dâhil edilip şerhedildiği görülmektedir. *Bahâristân*'ın tezkire kısmında Hayalî'nin anlatıldığı kısımda Molla Câmî adı geçen şairden örnek olarak iki beyt iktibas etmektedir. Şem'î ise bu iki beytin geçtiği gazelin tamamını yani geri kalan üç beytini de iktibas ederek onları da şerh eder. Mehmed Şâkir bu beyitler için 'Şârih bu iki beytin tekmîlini yazmış ve şerh itmiş. Lâkin metinden olmadığı cihetden biz şerh itmedik. Ve hem şerhe muhtâc degil, ednâ idrâki olan fehm ider. (Şâkir, 1249:549) notunu düşmekte, beyitleri iktibas etmekte, fakat bu beyitlerin şerhine girişmemektedir. *Bahâristân*'da iki beyti zikredilen bu gazelin Mehmed Şâkir'in *Şerh-i Bahâristân*'ında da yazılan fakat şerhedilmeyen diğer üç beyti şöyledir:

Hâcî be-reh-i Ka'be vu mâ taleb-i didâr
Û hâne hemî-cüyed u mâ sâhib-i hâne
Maksûd-ı men ez-Ka'be vu but-hâne tuyî tu
Bâkî be-cemâlet ki fusûn'est u fesâne
Taksîr-i Hayâlî be-ümîd-i kerem-i tu'st
Ya'nî ki güneş-râ bih ezîn nîst bahâne (Şâkir, 1249:549).

Sonuç

Klasik edebiyatımızın temel kaynaklarından olan Molla Câmî'nin *Bahâristân*'ı Osmanlı medreselerinde okutulan temel metinler arasındadır ve oldukça geniş bir okuyucu kitlesi tarafından hem Farsça eğitimi hem de edebi bir eser olarak okunmuştur ve okunmaktadır. Bu esere Şem'î tarafından yapılan şerhin tatminkâr olmadığı açıktır. Dolayısıyla Mehmed Şâkir tarafından adı geçen esere yapılan şerhin tenkitli metninin neşredilerek okuyucuların istifadesine sunulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akat, Davut (1999). *Şem'î, Şerh-i Bahâristân, Giriş-Metin*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler E., Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
- İsmâ'îl-i Hâkimî (1371 (H.Ş)/1992). *Bahâristân (tenkitli metin)*. Tahran.
- Kaya, İbrahim (2013). *Şerh-i Divan-ı Hafız, İnceleme-Tenkitli Metin*. Malatya: Özserhat Matbaacılık.
- Sûdî (1293). *Şerh-i Gülistân*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Şâkir, Mehmed (1249). *Şerh-i Bahâristân*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Yılmaz, Ozan (2012). *Gülistân Şerhi*. İstanbul: Çamlıca Yayınevi.